

BP JULIAN WOJTKOWSKI

TYOLOGIA KULTU MARYJNEGO W KAZANIACH ŚW. BERNARDA Z CLAIRVAUX ZAWARTYCH W RĘKOPISACH XIII WIEKU ZE ZBIORÓW POLSKICH

Sobór Watykański II w Konstytucji dogmatycznej o Kościele „Lumen gentium” stwierdza rozwój kultu maryjnego w Kościele po Soborze Efeskim w czterech kierunkach: czci, miłości, naśladowaniu i wzywaniu (LG n. 66). Cześć jest odpowiedzią Ludu Bożego na tajemnicę Macierzyństwa Bożego, miłość na wieczyste dziewictwo, naśladowanie na świętość, wzywanie na pośrednictwo łask. Układ dwu ostatnich motywów wskazuje, czy kult maryjny jest eklezjotypiczny — przewaga naśladowania, czy chrystotypiczny — przewaga wzywania. Prosta analiza dogmatyczna i statystyka występowania motywów pozwala na ustalenie typu kultu maryjnego zawartego w badanych tekstach.

Zagadnienie jest szczególnie interesujące dlatego, że zachowane źródła maryjne polskie od wieku IX (tak!) do XII włącznie świadczą o maryjności eklezjotypicznej, charakterystycznej dla liturgii Rzymskiej w jej czystej postaci. Źródła z wieków XIV i XV reprezentują mariologię już chrystotypiczną¹, charakterystyczną dla liturgii galijskiej, zwanej także „galikańską”, która na przełomie tysiącleci przeniknęła do liturgii Rzymskiej. Wiek XIII jest przełomowy: liturgia daje obraz

¹ J. Wojtkowski: Początki kultu Matki Boskiej w Polsce w świetle najstarszych rękopisów. „Studia Warmińskie” 1 (1964) 250. — Tenże: Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie do końca XV wieku. „Studia Warmińskie” 3 (1966) 295.

maryjności eklezjotypicznej², literatura budująca zawiera już maryjność chrystotypiczną³. Powstaje pytanie, jaką maryjność niosły w sobie źródła homiletyczne XIII wieku. Niniejszy artykuł ma dać odpowiedź na to pytanie w stosunku do kazań maryjnych św. Bernarda z Clairvaux, zawartych w dwu rękopisach XIII wieku ze zbiorów polskich.

Biblioteka kapitulna w Krakowie ma rękopis Ms 176(68) pergaminowy z XIII wieku, zawierający kazania św. Bernarda ułożone w porządku jego dzieł, wśród nich kazania na wszystkie cztery obchodzone wówczas święta maryjne.

2 lutego (k. 20—21) trzy kazania: „*Hodie templi*” (*convertuntur ad cor*) (PL 183, 365—368); „*Gratias redemptori*” (*miseri cordie obtutibus exponamus*) (PL 183, 368—369); „*Purificationem beate Marie*” (*humilitas puerilis*) (PL 183, 369—372).

25 marca dwa kazania (k. 40v—42): „*Considerare est fratres*” (*fermentum concupiscentie non suscepit*) (PL 183, 390—392); „*Quam dives*” (*secula seculorum amen*) (PL 183, 392—398).

15 sierpnia osiem kazań (k. 62—65v): „*Uirgo hodie gloriosa*” (*benedictus in secula. Amen.*) (PL 183, 415—417); „*Intranit ihesus*” (*filius eius dominus noster*) (PL 183, 417—421); „*Intrauit ihesus*” (*sine dubio credat*) (PL brak); „*Intrauit ihesus*” (*maneamus hic die isto*) (PL 183, 421—425); „*Tempus loquendi*” (*facta et gloria*) (PL 183, 425—426); „*Ad hoc autem monumentum*” (*uirtute magnifica*) (PL 183, 426—427); „*Sed quo deuenimus*” (*benedictus in secula*) (PL 183, 427—430); „*Aue gratia plena*” (*cum eo solo...*) (PL brak).

8 września dwa kazania (k. 65v—68v): „*Signum magnum*” (*benedictus in secula*) (PL 183, 429—438); „*Fecunde uirginitatis*” (*intra Marie manus ita euenerit*) (PL 183, 437—448).

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu posiada rękopis I F 626, pergaminowy, XIII w., z opactwa cystersów w Henrykowie, zawierający kazania św. Bernarda na trzy pierwsze święta maryjne (a więc bez kazań na Narodzenie Marii). Kazania, z wyjątkiem jednego, zaopatrzone są w ciekawe tytuły. Bardzo dokładny katalog rękopisów, opracowany przez Göbera, niestety nie wydany dotąd drukiem, podaje odsyłacze do Patrologii Łacińskiej J. P. Mignea.

2 lutego trzy kazania (k. 38a—41a): „*In purificatione sancte Marie de triplici ira et gratia*” (PL 183, 365); „*Item de purificatione de misterio processionsis*” (PL 183, 368); „*Item de humilitate domini et matris eius et qualiter uel in quibus eos imitari debeamus*” (PL 183, 369).

² Tenże: Przedmiot liturgicznego kultu Matki Boskiej w Polsce XIII wieku. „*Studia Warmińskie*” 2 (1965) 256.

³ Tenże: Matka Boska w maryjnych lekturach monastycznych Polski XIII wieku. „*Studia Warmińskie*” 5 (1968) 321.

25 marca dwa kazania (k. 41a—43a): „*Ave gratia plena* (filius dei” (PL 183, 669—670); „*In annuntiatione sancte Marie qua dispensatione septemplici gratie nobis*” (PL 183, 390).

15 sierpnia cztery kazania (k. 88vc—97vd): „*In assumptione sancte Marie de gloria et spe assumpte ecclesie*” (PL 183, 415); „*Item in assumptione sancte Marie de uerbis ewangelij cum in hac lectione nulla fiat lazari mentio*” (PL 183, 417); „*Item tres status laudabiles describuntur bene operantium, contemplantium et penitentium*” (PL 183, 421); „*Item quadriduanum lazari fotentis. et multiplex prerogatiua uirginis exponitur*” (PL 183, 425).

Dwa spośród ośmiu kazań o Wniebowzięciu z rękopisu krakowskiego nie występują w Patrologii Łacińskiej J. P. Migne'a. Pierwsze z nich (k. 63—64) wyjaśnia alegorycznie miasteczko i dwie siostry opisane w ewangeli święta, jednak bez jakiegokolwiek treści maryjnej. Drugie natomiast (k. 65v) w wykładzie moralnym o stągwi i wiadrach wspomina dziewictwo, macierzyństwo i świętość Marii. Pozostałe kazania zostaną zanalizowane według ich wydania w Patrologii Łacińskiej i zilustrowane wybranymi cytatami.

Trzy kazania na 2 lutego (PL 183, 365—372) zgodnie z charakterem święta Pańskiego, zawierają treść dziejowo zbawczą i moralną, mało mówiąc o Marii, jej dziewictwie, macierzyństwie, świętości i zdarzeniach ewangelicznych.

Dwa kazania na 25 marca (PL 183, 390—398) mają bogatszą zawartość maryjną, mówiąc o świętości, macierzyństwie, dziewictwie, zdarzenia ewangeliczne, współdziałanie w Odkupieniu, pośrednictwo, duchowe macierzyństwo i chwałę w niebie. Na przytoczenie zasługuje tekst o wszechpośrednictwie łask (kol. 396):

„*sola prae omnibus gratiam inuenisti. Singularem quod sola hanc inuenieris plenitudinem; generalem, quod de ipsa plenitudine accipiant uniuersi*”.

Cztery kazania na 15 sierpnia (PL 183, 415—430) niosą łącznie najbogatszy materiał maryjny. Pierwsze o dwukrotnym przyjęciu, Chrystusa Pana i Marii, głęboko ujmuje chwałę w niebie, macierzyństwo, wniebowzięcie, dziewictwo, pośrednictwo łask, godność królewską, świętość, udział w odkupieniu i fakty z życia Marii. Oto kilka wyjątków dla ilustracji (kol. 415—416).

„*Advocatam praemisit peregrinatio nostra, quae tanquam Judicis mater, et mater misericordiae, suppliciter et efficaciter salutis nostrae negotia pertractabit*”.

„*Ascendens ergo in altum Virgo beata, dabit ipsa quoque dona hominibus. Quidni daret? Siquidem nec facultas ei deesse poterit, nec voluntas. Regina celorum est, misericors est; denique mater est unigeniti Filii Dei. Nihil enim sic potest potestatis eius seu pietatis*

magnitudinem commendare: nisi forte aut non creditur Dei Filius honorare matrem; aut dubitare quis potest omnino in affectum charitatis transisse Mariae viscera, in quibus ipsa quae ex Deo est charitas novem mensibus corporaliter requievit”.

„Christi generationem et Mariae assumptionem quis enarrabit? Quantum enim gratiae in terris adepta est prae caeteris, tantum et in coelis obtinet gloriae singularis”.

Drugie kazanie o oczyszczeniu, przyozdobieniu i napełnieniu domu po największej części jest wykładem moralnym, wspomina jednak świętość, dziewictwo, macierzyństwo, chwałę w niebie, fakty z życia, udział w Odkupieniu, uświęcenie w łonie matki przez oczyszczenie z grzechu pierworodnego, pośrednictwo łask. Zaprzeczenie Niepokalanego Poczęcia jest typowe dla św. Bernarda, którego powaga wywarła wpływ na św. Tomasza z Akwinu i obóz tomistyczny, zwany także „makulistycznym”. Św. Bernard wypowiadając tę materialną herezję, czynił to w dobrej wierze i z dużym nabożeństwem do Marii, świętszej od Jeremiasza i Jana Chrzciciela, świętej już w chwili narodzenia, czczonego przez Kościół (kol. 420):

„Quod si originale a parentibus maculam traxit; sed minus a Jeremia sanctificatam in utero, aut non magis a Joanne Spiritu sancto repletam credere prohibet pietas Christiana: nec enim festis laudibus nascens honoraretur, si non sancta nasceretur. Postremo cum omnimodis constet, ab originali contagio sola gratia mundatam esse Mariam...”

Trzecie kazanie nie zawiera treści maryjnej, lecz moralny wykład Ewangelii świętej. Natomiast czwarte kazanie jest streszczeniem całej mariologii, ze szczególnym uwzględnieniem świętości (cnoty), wszechpośrednictwa, dziewictwa i macierzyństwa Bożego. Jest mowa także o udziale Marii w odkupieniu, o chwale niebieskiej, wniebowzięciu, faktach z życia, godności królewskiej. Z tego właśnie czwartego kazania pochodzi szereg ulubionych w średniowieczu cytatów (kol. 425—429):

„Tempus loquendi est omni carni, cum assumitur incarnati Verbi mater in coelum; nec cessare debet a laudibus humana mortalitas, cum hominis sola natura supra immortales spiritus exaltatur in Virgine” (kol. 425).

„Unum est, in quo nec primam similem visa est, nec habere sequentem, gaudia matris habens cum virginitatis honore”.

„Si rerum praetia ex raritate pensamus, quae prima in terris angelicam proposuit ducere vitam, super omnes est. Quomodo, inquit, fiet istud? quoniam virum non cognosco. Immobile propositum virginitatis, quod nec angelo filium promittente aliquatenus titubavit”.

„Sileat misericordiam tuam, Virgo beata, si quis est, qui invocatam te in necessitatibus suis sibi meminerit defuisse” (kol. 428).

„Haec est enim quae totius mundi reparationem obtinuit, salutem omnium impetravit. Constat enim pro universo genere humano fuisse sollicitam, cui dictum est: Ne timeas Maria, invenisti gratiam (Luc 1, 50), utique quam quaerebas. Quis ergo misericordiae tuae, o benedicta, longitudinem et latitudinem, sublimitatem et profundum queat investigare?” (kol. 429).

Kazanie na niedzielę w oktawie Wniebowzięcia (PL 183, 429—438) o dwunastu przywilejach Marii, symbolizowanych dwunastu gwiazdami apokaliptycznej korony (Ap 12, 1) stanowi wystawienie świętości, macierzyństwa Bożego, dziewictwa, faktów z życia Marii, pośrednictwa łask, współcierpienia, godności królewskiej, udziału w Odkupieniu, chwały w niebie, faktów apokryficznych, godności nowej Ewy, stanowiącej jej antytezę. Dla przykładu schemat dwunastu przywilejów (kol. 433):

„Siquidem invenire est in Maria praerogativas coeli, praerogativas carnis, praerogativas cordis: et si fuerit ternarius iste per quaternarium multiplicatus, habemus forte stellas duodecim, quibus reginae nostrae diadema praeferat universis. Mihi sane singularis rutilat fulgor; primo quidem, in Mariae generatione, secundo in angelica salutatione; tertio in Spiritus superventione; quarto in Filii Dei inenarrabili conceptione. Sic et in his quoque sidereum plane irradiat decus, quod virginitatis primiceria, quod sine corruptione fecunda, quod sine gravamine gravis, quod sine dolore puerpera. Nihilominus etiam speciali quodam splendore in Maria coruscet mansuetudo pudoris, devotio humilitatis, magnanimitas credulitatis, martyrium cordis. Vestrae quidem sedulitatis...”

Na 8 września tematem kazania jest akwedukt (PL 183, 437—448). Mimo alegorycznego ujęcia św. Bernard zawarł w nim bogatą treść maryjną: świętość, pośrednictwo, macierzyństwo Boże, dziewictwo, udział w odkupieniu, wniebowzięcie, godność nowej Ewy, fakty ewangeliczne. Celne są zwłaszcza teksty o czynnym udziale Marii w dziele odkupienia i o pośrednictwie łask (kol. 441 i 448):

„...si quid spei in nobis est, si quid gratiae, si quid salutis, ab ea noverimus redundare...”
„...quia sic est voluntas eius, qui totum nos habere voluit per Mariam”.
„Nimirum sola est gratia, qua salvamur”. (kol. 441).
„Quaeramus gratiam, et per Mariam quaeramus, quia quod quaerit, invenit, et frustrari non potest”. (kol. 442).
„Caeterum quidquid illud est, quod offerre paras, Mariae commendare memento, ut eodem alveo ad largitorem gratiae gratia redeat quo influxit. ...Ideoque modicum istud quod offerre desideras, gratissimis illis et omni acceptione dignissimis Mariae manibus offerendum tradere cura, si non vis sustinere repulsam”. (kol. 448).

Kazanie okolicznościowe o powiązaniu Dziewictwa i pokory (PL 183, 669—670), w którego autentyczność wątpił św. Robert Bellarmin, bo kaznodzieja wydaje się przyznawać do utraty dziewictwa, znane z XIII-wiecznego rękopisu wrocławskiego, mówi o świętości Marii, jej dziewictwie, macierzyństwie Bożym, pośrednictwie łask, godności królewskiej, chwale niebieskiej i faktach ewangelicznych.

Z przeprowadzonych badań, których wyniki przedstawia poniższy wykaz kazań i motywów maryjnych, wynika że św. Bernard na pierwszym miejscu stawiał świętość, na drugim macierzyństwo Boże, na trze-

cim dziewictwo, a na czwartym pośrednictwo. Maryjność jego jest więc wybitnie eklezjotypiczna, charakterystyczna dla pierwotnej liturgii rzymskiej. A więc znamienne przejście w XIII wieku od maryjności eklezjotypicznej, naśladowującej, do maryjności chrystotypicznej, wzywającej, dokonało się nie pod wpływem kazań św. Bernarda z Clairvaux.

Statystykę motywów czci maryjnej ilustruje poniższa tabela:

Kazanie:	Święta	Matka Boga	Dziewica	Pośredniczka	Dzieje życia	Uwielbiona	Wniebowzięta	Współkupicielka	Królowa	Współcierpiąca	Nowa Ewa	Uświęcona w łonie	Legenda życia	Matka duchowa
OCZYSZCZENIE NMP														
1) PL 183, 365—368		1	3		1									
2) PL 183, 368—369			1											
3) PL 183, 369—372	5	10	9		2									
ZWIASTOWANIE NMP														
4) PL 183, 390—392	2	3	4		1	1								
5) PL 183, 392—398	11	5	1	1	2			2						1
WNIEBOWZIĘCIE NMP														
6) PL 183, 415—417	4	20	8	8	1	24	16	2	6					
7) PL 183, 417—421	7	2	5	1										
8) PL 183, 421—425					2	2		2			2			
9) PL 183, 425—430	28	17	21	24	4	7	7	7	2					
10) BK _p tKr Ms 176/68/k. 65/v	1	3	4											
11) PL 183, 429—438	70	51	42	33	38	5		7	9	12	4		2	
NARODZENIE NMP														
12) PL 183, 437—448	39	25	19	26	2		3	4		2				
OKOLICZNOŚCIOWE														
13) PL 183, 669—670	8	3	6	2	1	1		2						
	175	140	123	95	54	40	26	24	19	12	6	2	2	1

Bp Julian Wojtkowski

CULTUS MARIANI TYPOLOGIA IN SERMONIBUS SANCTI BERNARDI CLARAVALLENSIS CONTENTIS CODICIBUS SAECULO XIII MANUSCRIPTIS EX BIBLIOTHECIS POLONIS

Summarium

Saeculo XIII mariologia Polonorum mutata est ex priore ecclesiastica in christotypicam. Analysis sermonum Sancti Bernardi Claravallensis marionorum, in codicibus capitulari Cracoviensi Ms 176(68) et cisterciensi olim abbatae Henricoviensis nunc bibliothecae Universitatis Wratislaviensis Ms I F 626 contentorum, ostendit maximum cultum imitationis Mariae, prae veneratione, dilectione et invocatione. Transitus ergo a mariologia ecclesiastica, Mariae imitativa, ad mariologiam christotypicam, Mariae invocativam, in Polonia saeculi XIII Sanctum Bernardum Claravallensem minime auctorem habuit.